

İNSAN HÜQUQLARI

AZƏRBAYCANDA ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN HÜQUQLARI SAHƏSİNDƏ MİLLİ QANUNVERİCİLİK VƏ ONUN İNKİŞAFI

Səbinə Əliyeva*

Xülasə

Məqalədə əlilliyi olan şəxslərin hüquqları sahəsində əsas beynəlxalq müqavilə hesab olunan BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasına əsasən hazırlanaraq qəbul olunmuş, sahəvi qanunvericilik aktı və hüquqi tənzimləmə vasitəsi olan eyni adlı qanun, habelə mövcud milli qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilərək həmin beynəlxalq sənədə uyğunlaşdırılması ilə bağlı irəli sürülən bəzi təkliflər barədə qısa məlumat verilir.

Açar sözlər: *əlilliyi olan və ya əlilliyi müəyyən edilmiş şəxs, ayrı-seçkilik, əlilliyin tibbi modeli, əlilliyin sosial modeli, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları sahəsində milli qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyadan, referendumla qəbul edilmiş aktlardan, qanunlardan, fərmanlardan, Nazirlər Kabinetinin qərarlarından, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, habelə yerli icra hakimiyyəti orqanlarının öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri və qanunvericilik sisteminə daxil olan həmin aktlara zidd gəlməyən normativ xarakterli aktlardan ibarətdir. Eyni zamanda ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr, o cümlədən, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında”, “Dərc olunmuş əsərlərin görmə qabiliyyəti tam məhdud, görmə pozuntusu və ya çap məhsullarını oxumaqla bağlı başqa əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatanlığını asanlaşdırmağa dair Mərakeş Müqaviləsi” onun qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir və həmin müqavilələrdə əks etdirilmiş normaların tətbiqi üçün dövlətdaxili normativ hüquqi aktın qəbul olunmasını tələb edən hallar istisna olmaqla, birbaşa tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ölkəmizin yurisdiksiyası altında olan hər kəsin, o cümlədən əlilliyi olan şəxslər də daxil olmaqla əhalinin bütün sosial qruplarının doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqlara və azadlıqlara malik olmasını tanıyır və onların heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən qorunmasına təminat verir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin III və VI hissələrinə əsasən dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin, yəni həm də əlilliyi olan şəxslərin hüquq və azadlıqla-

* hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman)

rının bərabərliyinə təminat verir. Sağlamlıq imkanları məhdud olanlar, onların məhdud imkanlarına görə həyata keçirilməsi çətinləşən hüquq və vəzifələrdən başqa, bu Konstitusiyada təsbit olunmuş bütün hüquqlardan istifadə edir və vəzifələri daşıyırlar [1].

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və milli qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir. Müasir beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq ölkəmizdə milli qanunvericilik bazasının əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının səmərəli təmini baxımından təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən hüquqi islahatlar da məhz həmin zərurətdən irəli gəlmişdir.

Belə ki, son dövrlər əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi və təmininə xidmət edən bir sıra mühüm əhəmiyyətə malik beynəlxalq müqavilələr ratifikasiya edilmiş, müasir dövrün çağırışlarına cavab verən yeni qanunlar qəbul olunmuş, habelə mövcud qanunlar əlavə və dəyişikliklər edilməklə təkmilləşdirilmişdir. Davam etməkdə olan bu müsbət tendensiya Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Nazirlər Kabinetinin, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarında da müşahidə olunmaqdadır.

Təbii ki, hazırki məqalə çərçivəsində əlilliyi olan şəxslərin hüquqları sahəsində qüvvədə olan milli qanunvericilik aktlarının hər biri haqqında ətraflı məlumat vermək mümkün deyil. Bunu nəzərə alaraq, müasir dövrün əlilliyi olan şəxslərin hüquqları sahəsində əsas beynəlxalq müqaviləsi hesab olunan və artıq ölkəmiz tərəfindən 2008-ci il 2 oktyabr tarixində ratifikasiya edilmiş BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” 2006-cı il 13 dekabr tarixli Konvensiyasına (ƏŞHK) əsasən hazırlanaraq qəbul olunmuş eyniadlı qanun, habelə əlilliyi olan şəxslərin hüquqi vəziyyəti ilə bağlı ictimai münasibətləri tənzimləyən mövcud milli qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilərək həmin beynəlxalq sənədə uyğunlaşdırılması üzrə irəli sürülən bəzi təkliflər barədə qısa məlumat vermək istərdik.

Əsas məqsədlərindən biri də əlilliyi olan şəxslərin ləyaqətinə hörmət edilməsini təşviq etməkdən ibarət olan ƏŞHK-nin müddəalarına əsasən, əlilliyi olan şəxslərə qarşı bütün ayrı-seçkilik formaları ləğv olunmalı, onların hüquq və azadlıqları təmin olunmalı, ləyaqətləri və dəyərləri qorunmalıdır. [2] Bu mənada ölkəmizin milli qanunvericiliyinə görə əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik qadağandır və qanunla təqib edilir. Bununla belə, onların faktiki bərabərliyinin sürətləndirilməsi və ya buna nail olunması üçün zəruri olan konkret tədbirlər ayrı-seçkilik hesab edilmir.

Məlum olduğu kimi, əlilliyin fərdi (tibbi) modeli diqqəti əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının təmini problemlərindən yayındırır və insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı müasir təsəvvürlərlə uzlaşmır. [3]

ƏŞHK-nin qəbulu dünyada əlillik anlayışını köklü şəkildə dəyişmiş, əlilliyin tibbi modelindən sosial modelinə keçidlə bağlı təklifləri özündə ehtiva edən hüquqi islahatların həyata keçirilməsi ilə onların həyatında yeni dönəm formalaşmağa başlamışdır.

Bu baxımdan ƏŞHK-ya uyğun olaraq ölkəmizdə sosial modelin tətbiqi ilə əlaqədar hüquqi bazanın yaradılması əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətin bərabər-hüquqlu üzvü kimi qəbuluna öz töhfəsini verməkdədir.

Müvafiq terminlər əlilliyi olan şəxslərin hüquqi statusunun müəyyən olunması, habelə onlar üçün nəzərdə tutulan hüquq, imtiyaz və güzəştlərin təminatı və yerinə yetirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [4] Buna görə də ƏŞHK-da “əlilliyi olan şəxs” termininə üstünlük verilməsi ilə əlaqədar son dövrlər ƏŞHK-nın iştirakçısı olan ölkələrdə milli qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməklə həmin qəbildən olan şəxslərə münasibətdə qeyri-məqbul hesab edilən terminlərin daha məqbul terminlərlə əvəz edilməsi tendensiyası müşahidə edilir.

Artıq ƏŞHK-dən irəli gələn öhdəliklər, BMT-nin Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitəsinin (BMT-nin Komitəsi) tövsiyələri və bununla bağlı irəli sürdüyümüz müvafiq təkliflər də nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasında sahəvi milli qanunvericilik aktı və hüquqi tənzimləmə vasitəsi kimi çıxış edən “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” 2018-ci il 31 may tarixli yeni Qanunun qəbul edilmişdir.

Bu Qanun əlilliyi olan şəxslər barəsində dövlət siyasətinin əsaslarını və onların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətin vəzifələrini müəyyən edir, əlilliyə səbəb olan risklərin, əlillik əlamətinə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasını, əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiyasını, cəmiyyətin həyatında tam həcmdə iştirakını və sosial inteqrasiyasına şərait yaradılmasını, onlara aid olan strategiya və proqramlara dair qərarların qəbulu prosesinə fəal cəlb olunmasını, əlilliyi olan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının tam və bərabər səviyyədə həyata keçirilməsini, onların şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir [5].

Əlilliyi olan şəxslər üçün “sosial model” və “insan hüquqlarına əsaslanan yanaşma” kontekstində islahatların dəstəklənməsini təşviq edən həmin Qanuna görə əlillik anlayışı müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olması mənasını ifadə edir. Əlilliyi olan şəxs isə müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntuları olan şəxs kimi xarakterizə olunur.

Əlilliyi olan şəxslərin xüsusiyyətlərinə hörmət, inklüzivlik, inteqrasiya, bərabərlik, əlillik əlamətinə görə ayriseçkiliyə yol verilməməsi əlilliyi olan şəxslər barəsində ölkəmizdə dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini təşkil edir.

Adıçəkilən Qanunda əlilliyi olan şəxslərin sağlamlığı, reabilitasiyası, təhsili və peşə hazırlığı, sosial müdafiəsi, məşğulluğunun təmini, onlar üçün müyəssər şəraitin yaradılması, onların siyasi həyatda və ədalət mühakiməsində iştirakı ilə bağlı dövlət təminatları təsbit olunmuşdur.

BMT-nin Komitəsinin Azərbaycan Hökumətinin Konvensiyanın icrası ilə bağlı ilk hesabatı ilə əlaqədar 2014-cü il 10 aprel tarixli iclasında qəbul edilmiş

Yekun Müşahidələrində əlilliyi olan şəxslərin ləyaqətini alçaldan ifadələrin aradan qaldırılması məqsədilə ölkəmizə milli qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edilməsi tövsiyə edilmişdir [6].

Bununla əlaqədar qüvvədə olan milli qanunvericilik bazasının ƏŞHK-ya uyğunlaşdırılması və həmin qəbildən olan şəxslərə münasibətdə qeyri-münasib hesab olunan bəzi aşağılayıcı ifadələrin dəyişdirilərək neytral sözlərlə əvəz edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman)təsisatı tərəfindən təkliflər irəli sürülmüşdür.

Artıq “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanunda və bundan sonra qəbul edilmiş digər milli qanunvericilik aktlarında əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə qeyri-məqbul hesab edilənsözlərin etik baxımdan məqbul sözlərlə əvəz edilməsiməqsədilə qüvvədə olan normativ hüquqi aktlara dəyişikliklər edilməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Mülki, Mülki-prosessual, Cinayət, Cinayət-prosessual, Cəzaların icrası, İnzibati Xətalər, Əmək, Torpaq, Ailə, Vergi, Gömrük, Şəhərsalma və Tikinti, Miqrasiya və Seçki məəcəllələrində, eyni zamanda “Çernobil qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında”, “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında”, “Uşaq hüquqları haqqında”, “Dağınıq skleroz xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında”, “Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikası haqqında”, “Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında”, “Şəkərli diabet xəstəliyinə tutulmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında”, “Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidməti haqqında”, “Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəliklərinə düçar olmuş şəxslərə dövlət qayğısı haqqında”, “Onkoloji yardım haqqında”, “Sosial xidmət haqqında”, “Uşaqların icbari dispanserizasiyası haqqında” və digər müvafiq qanunlarda, habelə bir çox qanun qüvvəli aktlarda edilmiş dəyişiklikləri buna misal göstərə bilərik. [7]

Məlum olduğu kimi, BMT-nin “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının 33.2-ci maddəsində iştirakçı dövlətlər tərəfindən hüquqi və inzibati quruluşlarına müvafiq olaraq bu Konvensiyanın həyata keçirilməsinin təşviqi, müdafiəsi və monitorinqi üçün müstəqil mexanizmlərdən ibarət strukturun dəstəklənməsi, möhkəmləndirilməsi, təyin və ya təsis edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə həmin funksiyaların həyata keçirilməsi Müvəkkilə tövsiyə olunduğundan tərəfimizdən Ombudsman Aparatında Əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi sektoru yaradılmışdır. [8]

Eyni zamanda xarici ölkələrin bu sahədə təcrübəsini nəzərə alaraq, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” və “Uşaq hüquqları haqqında” konvensiyaların həyata keçirilməsinin, bərabərlik hüququnun təmin edilməsinin, ayrışekiliyin qarşısının alınmasının təşviqi və monitorinqi üzrə müstəqil mexanizm funksiyalarının icrası ilə bağlı “Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında” Konstitusiya Qanununa müvafiq dəyi-

şikliklərin edilməsi təkliflərimizi artırıq ali qanunvericilik orqanı olan Milli Məclisin müzakirəsinə çıxarılmışdır. [9]

Fikirimizcə, əlilliyi olan şəxslər sahəsində milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi kontekstində inklüziv təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, habelə dövlət dilinin şifahi şəkildə istifadə edildiyi sferalarda eşitmə və ya nitq pozuntusu olan şəxslər üçün işarət (jest) dilinin rəsmi olaraq ünsiyyət dili kimi tanınmasının təmin edilməsi məqsədilə mövcud normativ hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsi, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinə dair Milli Fəaliyyət Proqramı”nın, habelə “Bina və qurğuların layihələndirilməsində əlilliyi olan şəxslər üçün zəruri olan fəaliyyət şəraitinin yaradılması Qaydaları”, əlilliyi olan imtiyazlı şəxslərin mənzil uçotuna alınması ilə bağlı hüquqi boşluqların aradan qaldırılması üçün “Dövlət mənzil fondunun yaşayış sahələri ilə təmin edilmə məqsədləri üçün uçot norması”, “Vətəndaşların yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan qismində uçotunun aparılması qaydası” layihələrinin təsdiqinin sürətləndirilməsi, ünvanlı dövlət sosial yardımı təyin edilərkən ailə üzvü olan birinci dərəcə əlilliyi olan şəxslərin ailənin tərkibində nəzərə alınmaması məqsədilə müvafiq qaydalara dəyişikliklərin edilməsi üzrə təkliflərin də nəzərə alınması məqsədmüvafiqdir.

Hesab edirik ki, əlilliyi olan şəxslər bilavasitə özləri və ya təmsil olunduqları vətəndaş cəmiyyəti institutları vasitəsilə müvafiq milli qanunvericilik aktları layihələrinin hazırlanması prosesində fəal iştirak edərək onların həyatına təsir göstərən məsələlər üzrə təkliflər irəli sürməklə hüquqları və mənafələrinə uyğun qərarların qəbul olunmasına öz töfələrini verməlidirlər.

Sonda qeyd etmək istərdim ki, milli qanunvericiliyin Konvensiyaya uyğunlaşdırılması istiqamətində aparılan hüquqi islahatlar əlillik sahəsində indiyə qədər dominantlıq təşkil edən ənənəvi tibbi modeldən, insan hüquqlarına əsaslanan sosial modelə keçidin təmin edilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və cəmiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Hüquq Yayın Evi. Bakı, 2021
2. “Əlillik məsələləri üzrə terminlərin izahlı lüğəti”. Bakı, 2016, 6s.
3. Лушникова М.В., Лушников А.М. Международное и сравнительное трудовое право и право социального обеспечения. М.: Юрлитинформ, 2011, с. 259
4. Əliyeva S.Y. Əlillərin hüquqlarının müdafiəsi sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə implementasiyası. Bakı, 2019, 27 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2018, № 7 (I kitab), maddə 1386
6. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitənin Azərbaycanın ilk hesabatı üzrə yekun tövsiyələri. <https://bit.ly/3rQ8Qnc>
7. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası. e-qanun.az
8. Əliyeva S.Y. “Qloballaşan dünyada insan hüquqlarının müdafiəsi və təbliği beynəlxalq hüquqi fenomen kimi”. “Respublika” qəzeti, 17.06.2022. <https://bit.ly/3Vn0xge>

9. “Ombudsman haqqında qanuna təklif edilən dəyişikliklərin səbəbi açıqlanıb”. APA İnformasiya Agentliyi. 07.10.2022. <https://bit.ly/3yxzdIB>

НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ЕГО РАЗВИТИЕ В СФЕРЕ ПРАВ ИНВАЛИДОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Сабина Алиева*

Резюме

В статье рассмотрены основной международный договор в области прав инвалидов, подготовленный и принятый на основе Конвенции ООН о правах инвалидов, одноименного закона, являющегося отраслевым законодательным актом. нормативно-правового акта, а также совершенствуются и адаптируются к этому международному документу действующие национальные законодательные акты, дается краткая информация о некоторых выдвинутых предложениях.

Ключевые слова: инвалид или лицо с установленной инвалидностью, дискриминация, медицинская модель инвалидности, социальная модель инвалидности, Конституция Азербайджанской Республики.

NATIONAL LEGISLATION AND ITS DEVELOPMENT IN THE SPHERE OF THE RIGHTS OF THE DISABLED IN AZERBAIJAN

Sabina Aliyeva**

Abstract

The article provides brief information about the sectoral legislative act and the law of the same name, which was prepared and adopted based on the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities which is considered the main international agreement in the field of the rights of persons with disabilities, as well as some proposals put forward to improve existing national legislative acts and adapt them to that international document.

Keywords: invalid or person with established disability, discrimination, medical model of disability, social model of disability, Constitution of the Republic of Azerbaijan..

* доктор философии по юридическим наукам, Уполномоченный по правам человека (Омбудсмен) Азербайджанской Республики

** Ph.D in Law, Commissioner for Human Rights (Ombudsman) of the Republic of Azerbaijan